

Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожуунунун Хонделен
муниципалдыг бюджеттиг ортумак ниити билиг школазы

Чөпшээрээни

өөредилге талазы-биле
директорнун
оралакчызы

Ооржак С.К./

«23» 08 2023 ч

Бадылааны

Хонделен муниципалдыг
бюджеттиг ортумак
ниити билиг школазының
директору В.К. Кенден-оол

«23» 08 2023 ч

10-гу (онгу) класска
тыва дыл эртеминге
ажылчын программа
2023-2024 өөредилге чылы

Неделяда 1 ш
Бүдүн чылда: 34 шак

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы
Ооржак Саида Кысыгбайовна тургускан

Хонделен 2023

Тайылбыр бижик.

10-11 класстың тыва дыл эртеминге ажилчын программаны Ойдан-оол А.К., Сат Ш.Ч., Сувандии Н.Д. Тыва дыл болгаш харылзаалыг чугаа сайзырадылгазы. 5-11 классы. Күрүне стандарты. Өөрөдиге программалары. - Кызыл, 2008. - 88 с.деп программага даянып тургускан.

Өөренир ному А.К.Ойдан-оол,Б.К.Ондар,К.Б.Доржу,Е.М.Куулар Тыва дыл ному,Кызыл,2007 ч.

«ТЫВА ДЫЛ» ЭРТЕМИН ӨӨРЕНГЕНИНИН ПЛАННАТЫНГАН ТҮҢНӨЛДӨРИ **Бот-тускайлаң түңнөлдөрүгө дараазында чүүлдер хамааржыр:**

1) кижиниң интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы салым-чаяанын база мөзү-бүдүш шынарларын сайзырадырынга төрөөн дылының чугулазын медресеп билири, уругларның билиг чедип алырынга ук дылдың ужур-утказын тодарадып, ону тыва чоннуң ыдыктыг, үнелиг эртинелериниң бирээзи деп билири;

2) тыва дылдың эстетиктиг үнелиг медресеп билири; төрөөн дылынга ынак болгаш ону хүндүлөп, ол дээш чоргаарланыры; ону национал культураның кезээ кылдыр билип, арыг эдилээри;

3) дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарын болгаш сагыш-сеткилин хостуг илередирде четче ажыглап шыдаары; бодунуң чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру.

Метапредметтиг түңнөлдөрүгө (предметтен дашкаар азы ооң-биле чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдери) дараазында чүүлдер хамааржыр (5-9):

1) Чугаа чорудулгазының бүгү-ле хевирлерин ажыглап билири:

Дыңнаары болгаш номчууру:

- бижимел болгаш аас медээниң уткаын шын билип алыры (чугааның утказы, сөзүглелдин темазы, кол утказы; кол болгаш немелде медээ);

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин номчулганың янзы-бүрү хевирлеринге (сөзүглелден херек информацияны дилеп-тып номчууру (поисковый вид), чүгүртү азы улуг-каралап номчууру (просмотровый), таныжып номчууру (ознакомительный вид), шинчилел-сайгарылгалыг номчууру (изучающий вид)) таарыштыр ажыглап билири;

- аңгы-аңгы стильдерниң болгаш жанрларның сөзүглелдерин шын дыңнап билири; дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин (бир кижиниң тайылбыр чугаазындан болгаш аудио-, видеотехникадан сөзүглелдин кайы-бир кезээн шилип алгаш дыңнаары, сөзүглелдин кыска утказы-биле таныжары болгаш ону тодазы-биле дыңнаары) ажыглап билири;

- информация ап болур чүүлдерден, ооң иштинде өөредиглиг компакт-дисклерден, Интернет четкизинден; янзы-бүрү словарьлардан тайылбыр номнардан (справочниктер) болгаш электроннуг шыгжамырлардан медээлерни тып билири;

- бердинген темага материалдарны тып, системажыдып билири; херек медээлерни боду тып билири; медээлерни чаартып азы ол-ла хевээр дамчыдып билири;

- сөзүглелдерниң утка, стилистика талазы-биле онзагайларын болгаш ажыглаан аргаларының аайы-биле дүүштүрүп болгаш деңнеп билири;

Чугаалаары болгаш бижиири:

- кылыр дээн ажил-херээниң сорулгаларын (хууда болгаш эштери-биле) тодазы-биле билип, кандыг-даа ажилды чурум аайы-биле кылып, чедип алган түңнөлдөрүн үнелеп, аас болгаш бижимел чугаага илередип билири;

- дыңнаан азы номчаан сөзүглелиниң уткаын даалга езугаар дамчыдып (планны тургузуп, уткаын чугаалап, допчулай бижип, үнелел берип) шыдаары;

- сөзүглелдин уткаын, кымга хамаарыштырганын, чугааның байдалын барымдаалавышаан, аңгы-аңгы хевирлерге болгаш жанрларга тургузуп шыдаары;

- аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын хостуг илередири, сөзүглелдин тургузуунуң негелделерин сагыыры (бодалының ужур-уткалыын, дес-дараалашкаан, харылзаалыын, темага дүүшкөөн дээш о.ө.); номчаан, дыңнаан, көргөн чүүлдеринге бодунуң хамаарылгазын шын илередири;

- монологтун янзы-бүрү хевирлерин (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын болгаш оларны холуй); диалогтун янзы-бүрү хевирлерин: (хүндүлел аянын илередир диалог (этикетный диалог), айтырыг-харыы (диалог-расспрос), чугаалажып орар кижизин чугаа чорударынче кыйгыраы (диалог-побуждение), өске киж-биле бодал солчуру (диалог-обмен мнениями) дээш о.ө.) ажыглап билири;
- амгы тыва литературлуг дылда шын адалганың, лексиканың, грамматиканың кол нормаларын, стиль нормаларын херек кырында ажыглап билири; бижимел чугаага шын бижилгениң, пунктуацияның кол дүрүмнерин сагыры;

- чугаа этикединиң нормаларын хажытпайн, чугаага киржип шыдаары; чугаа үезинде арын-шырайын болгаш шимчээшкннерин эптиг болгаш шын алдынары;

- хүн бүрүде өөренип азы ажыл кылып турар үезинде бодунуң чугаазын хайгаарап билири; чугааның утказының болгаш шын ажыглалының аайы-биле бодунуң дылын үнелеп билири; дылында грамматиктиг болгаш чугаа частырыгларын тып болгаш эдип билири; бодунуң тургусканы сөзүглелин хоюглап азы эдип, оскертип, делгередип билири;

- бодунуң үежилериниң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткелди кылып, рефераттын утказын дамчыдып билири; маргылдаалыг, чидиг айтырыгларны бадыткалдарга даянмышаан, шиитпирлеп билири;

2) алган билиглериң, мергежилдерин, чаңчылдарын хүн бүрүде амыдыралга ажыглап билири; төрөөн дылды өске эртемнерге билиг чедип алырының кол чепсээ кылдыр шын ажыглаары; ону өске-даа эртемнерде (даштыкы дыл, орус дыл болгаш чогаал дээш о.ө) дылдың аргаларын сайгарарыңа ажыглап билири;

3) долгандыр турар улус-биле харылзажып, кандыг-бир ажылды кылып тура, маргылдаалыг, чидиг айтырыглар шиитпирлээрде, эптиг чугаалажып, харылзажып билири; амыдыралчы болгаш ажыл-агыйжы чугаа үезинде чугаа культуразының негелделерин сагыры.

10-11 класстарны доозуп тура, доозукчулар дараазында **предметтиг түннелдерни** чедип алыр:

- Дылдың хүлээлгелериниң дугайында, тыва дыл – Россия Федерациясында Тыва Республиканың үндезин чурттакчылары тыва чоннуң төрөөн дылы база күрүне дылдарының бирээзи дээрзин, төрөөн дыл болгаш чоннуң культуразының сырый харылзаалыг болурун, төрөөн дылдың киж-бүрүзүнүң болгаш ниитилелдин амыдыралыңа ужур-дузазын билири;

- тыва дылдың гуманитарлыг эртемнер аразында болгаш ниити өөредилгеде туружун болгаш ужур-дузазын билири;

- төрөөн дылдың эртем талазы-биле үндезиннерин; оларның чадаларының болгаш билиглериниң аразында харылзааларын шингээди алыры;

- дыл эртемниң кол баазалыг билиглериң болгаш ооң кезектерин шингээдири: дыл болгаш чугаа, харылзажыр чугаа, бижимел болгаш аас чугаа, монолог, диалог болгаш оларның хевирлери; чугааның байдалы; чугаа (чугаалажыр), эртем, публицистика, албан-херек, чечен чогаал стильдери болгаш оларның жанрлары, дылы; чугааның утка-хүлээлгелериниң аайы-биле хевирлери (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын); сөзүглел, сөзүгелелдин хевирлери; дылдың кол-кол кезектери, оларның демдектери болгаш чугаага ажыглалының онзагайларын шингээди алыры;

- тыва дылдың лексика болгаш фразеологиязының кол стилистиктиг курлавырларын, тыва литературлуг дылдың нормаларын (шын адалганың, грамматиктиг, орфографтыг, пунктуастыг), чугаа этикединиң дүрүмнерин шингээдири болгаш оларны херек кырында амыдыралга аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары;

- дылдың кол кезектерин, дылдың грамматиктиг категорияларын танып билири болгаш сайгарары, чугаага шын ажыглаары;

- сөстүң янзы-бүрү сайгарылгаларын (фонетиктиг, лексиктиг, морфемниг, морфологтук), сөс каттыжыышкынының болгаш домактың синтаксистиг сайгарылгазын шын кылып, сөзүглелдин тургузуунуң болгаш кол демдектериниң аайы-биле, дылдың

кандыг хүлээлгелерин күүседип чоруурунун болгаш уран аргаларны ажыглаанының аайы-биле сайгарары;

- лексиктиг болгаш грамматиктиг синонимнерни ажыглаанындан кижиниң чугаазының чечен-мерген, а чечен чогаал дылының каас-чараш, байлак болу бээр аргаларын билири болгаш чугаазынга шын ажыглаары;

- төрөөн дылдың эстетиктиг хүлээлгелерин медеп билири, чечен чогаалдың дылын сайгарып тура, чугааның эстетиктиг талазын үнелеп билири.

Тыва дылда программанын тургузуу:

№ п/п	Темазы	Допчузу
1.	Тыва дыл болгаш тыва дыл дугайында ниити билиглер	Дылдарның өг-бүлелеринин дугайында ниити билиг. Тыва дыл-түрк дылдарның бирээзи. Өске түрк дылдарның аразында тыва дылдың туружу. Тывага ажыглап турган бижиктеринң хевирлери. Тыва дыл дугайында эртем,ооң кезектери. Тыва дыл дугайында эртемниң хөгжүлдези. Тыва дылдың штнчилекчилери болгаш оларның кол-кол ажылдары. Тыва дылдың диалектилери,оларның онзагай демдектери.
2	Фонетика	Дылдың фонетиктиг системазының дугайында билиг.Ажык болгаш ажык эвес үннер системазы. Сингармонизмниң хевирлери. Сөс иштинге үн болуушкуннары. Слогтарның хевирлери.Сөс ударениези.
3	Лексика болгаш фразеология	Тыва дылдың лексиктиг системазы. Хөй уткалыг сөстөрүнң доора уткаларының тыптыр аргалары. Хөй уткалыг сөстөрүнң омонимнерден ылгалы.Лексиканың өске дылдың кезектери-биле харылзаалары. Тыва дылдың лексиказының аңгы-аңгы бөлүктөрүнинң амгы үеде ажыглалының онзагайлары. Хуу аттарның тургустунарының онзагайлары. Быжыг сөс каттыжыышкыннары, оларның ажыглалы.
	Лексикография	Словарьларның хевирлери: энциклопедия болгаш дыл словарьлары.Оларның ажыглалы
5.	Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгазы	Тыва дылда сөстөрнүң морфемниг тургузуу.Агглютинация дугайында билиг. Морфологтут, синтаксистиг,хураангайлаашкын,дорт очулга аргаларының дузазы-биле чаа сөстөрнүң тургустунары.
6	Морфология	Дылдың морфологтут системазының дугайында билиг.Тыва дылда сөстөрнү лексика-грамматиктиг бөлүктөргө чарары,ооң барымдаалары. Тускай чугаа кезектерининң системазы, оларның грамматиктиг категориялары Дузала чугаа кезектери,оларның тускай чугаа кезектеринден ылгалы Аян сөзү-онзагай чугаа кезээ
7.	Систаксис	Синтаксистиг система дугайында билиг. Синтаксистиг харылзаалар,оларның илереттинер аргалары
Ү.	Сөс каттыжыышкыны	Сөс каттыжыышкыннарының хев ирлери,холбажыр аргалары:башкарылга,хамааржылга, каттыжылга. Сөс каттыжыышкыннарының модельдеринин дугайында билиг.

9.	Домак	Домак дугайында билиг.Домак кезигүүннеринин хевирлери.Домактарның хевирлери. Нарвн синтаксистиг конструкциялар. Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалары. Монолог, диалог, полилог дугайында билиг.
10	Сөзүглел	Сөзүглелдин тургузуу,хевиролери. Сөзүглелдин кезектериниң аразында харылзаалары, оларның илереттинери.
11.	Стилистика	Чугаа стильдериниң дугайында билиг.Тыва дылдың стильдериниң хевирлери, ук стильдеринң ылгавырлыг демдектери
12.	Шын бижилге (орфография)	Тыва орфографияның үндезиннери.Ук үндезиннерге даянган дүрүмнер.
13.	Пунктуация	Тыва пунктуацияның принциптери.Бижик демдектерин ажыглаарының нарын таварылгалары
	Чугаа культуразы	Эки чугааның шынарлары: чогуур үезинде болуру,шынныы,дыңнадыг азы медээ бээри,аянныы. Тыва чугааның этикеди.Тыва литературлуг дылдың нормаларын сагыыры

Өөредилгэ –тематиктиг план.

10 класс -34 шак

Кичээлдің темазы	Ниити шагы	Хыналда ажыл	Чугаа сайзырадылгазы
Дыл дугайында билиг(2ч)			
II.Лексика болгаш фразеология (6 шак+1 ш хыналда ажыл)			
III.Фонетика,графика,орфоэпия (6 шак+1ш хыналда ажыл)			
IV.Сос тургузуу болгаш сос чогаадылгазы (4 шак+1 шак хыналда ажыл)			
V. Сос чогаадылгазы (3 шак)			
VI.Грамматика. Морфология (10шак+1 шакхыналда ажыл)			
Ниити:			

10-гу класска тыва дылда календарь-тематиктиг план

№	Теманың ады	Онаалгазы	Шагы	Ай,хүнү		Эдилге кылганы
				план	факт	
	Дыл дугайында билиг(2ч)					
1	Тыва дыл – турк дылдарнын бирээзи. Оске турк дылдарнын аразында тыва дылдын туружу. Тыва дылдын ниитилел хулээлгелери. Орхон-Енисей бижи.	Конспект А.7 айт.харыы	1			
2	Амгы тыва дылдын ажыглаттынып турархевирлери. Тыва дылдын диалектилеринин болуктээшкени.	Конспект	1			
3	Диктант	Карточка-биле ажыл	1			
II.Лексика болгаш фразеология (бшак+1 ш хыналдаажыл)						
4	Сөс. Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстер. Сөстерниң дорт болгаш доора утказы. Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстер.	Конспект М-20,22,23	1			
5	Сөстерниң уткалыг харылзааларының аайы-биле бөлүктери. Омонимнер, оон хевирлери. Синонимнер, оларнын янзылары. Антонимнер.	М-29,33,35	1			
6	Лексиканы тывылган угунун аайы-биле бөлүктээри. Ниити түрк лексика. Үлегерлээн лексика. Моол дыл дан үлегерлээн сөстер.	М-38,40,44 Тест	1			
7	Лексиканы ажыглалының аайы-биле бөлүктээри. Ховар ажыглалдын сөстери. Эргижирээн сөстер. Неологизмнер.	М-48 Тест	1			
8	Кызыгаарлыг ажыглалдың сөстери. Терминнер болгаш мергежил сөстери. Жаргонизмнер. Диалектизмнер. Онзагай ажыглалдыг сөстер: табу, эвфемизмнер.	М-52,53,56 Тест	1			
9	Тыва ономастика.	Фраз-ге чурук	1			

	Фразеология. лексикография.	Тыва чуруур				
III. Фонетика, графика, орфоэпия (6 шак+1ш хыналда ажыл)						
10	Ажык болгаш ажык эвес үннернин бөлүктээшкени.	Тест-биле ажыл	1			
11	Үннернин каттыжар ниити дурумнери Ажык үннернин аяннажылгазы. Ассимиляция	Карточка-биле ажыл				
12	Сөс иштинге туружунун аайы- биле үннернин өскерли бээри. Протеза, эпентеза, эпитеза. Графика. Алфавит.	Мерг 74	1			
13	Кадыг (ь), чымчак (ь) демдектерни хереглээри. Слог. Тыва дылда слогтун хевирлери. Ударение.	Мерг 64	1			
14	Хыналда диктант	Тест-биле ажыл	1			
15	Орфоэпия (шынадалга). Сөстү шын көжүреринин дүрүмү.	Мерг 146,148	1			
IV. Сөс тургузуу болгаш сөс чогаадылгазы (4 шак+1 шак хыналдажыл)						
16	Сөстөрнүн уткалыг кезектери (морфемалар). Кожумактарнын вариантылыг болуру	М-146,148	1			
17	Дөс дугайында билиг. Хевир тургузар кожумактар. Өскертилге кожумактары	М-153,156, 159	1			
18	ЧСК. Хыналда ажыл. Хевир тургузар кожумактар	А 85 айт. харыы	1			
V. Сөс чогаадылгазы (3 шак)						
19	Морфологтук арга.	Мергежилге 162	1			
20	Синтаксистиг арга. Хурааңгайлаашкын аргазы.	Мергежилге 166	1			
21	Сөс чогаадылгазынга катаптаашкын	Арын 93 айтырыглар	1			
VI. Грамматика. Морфология (10шак+1 шакхыналдаажыл)						
22	Чугаа кезектери. Тускай чугаа кезектери. Чуве ады. Чуве адынын бичеледир, чассыдар хевири. Ч.А өскерлир хевирлери-сан, хамаарылга,	Мергежилге 181,188,196	2			

	падеж.					
23	Демдек ады	Мергежилге 206 Айтырыгларгаха рыылаар ар 110	1			
24	Сан ады.	Мергежилге 212 хыналдаайтырыг лар, арын114	1			
25	Кылыг сөзү. Кылыг сөзүнүң залогтары, видтери.	Мергежилге 227,228,238	1			
26	Причастиелер. Деепричастиелер.	Арын 128 хыналдаайтырыг лар	1			
27	Наклонениелер.	Арын 138,150 хыналдаайтырыг лар Мергежилге 280	1			
28	Наречие.	Арын 154 хыналдаайтырыг лар Мергежилге311	1			
29	Ат орну	Мергежилге 326	1			
30	Тускай чугаа кезектеринге катаптаашкын	Тест-биле ажыл	1			
31 32	Дузалаал чугаакезектери. Эдеринчилер. Артынчылар. Эвилелдер, эвилелзиг состер. Аян (алгы) состери	Мергежилге 363 Карточка-биле ажыл	2			
33	Хыналда ажыл	Сөзүглел-биле ажыл	1			
34	Частырыглар-биле ажыл Ниити катаптаашкын	Чайгы онаалгалар	1			
Ниити 34 шак						

Ажылчын программага эдилге кылганының чылдагааны

Клас с	Теманыңа ды	Эрттирг ен хүнү	Ажылчынпрограмманыэткениниңчыл дагааны	Херек кырындаэрттирген хүнү